

ІНТЕГРАЦІЙНЕ ПРАВО ЯК КОНЦЕНТРОВАНЕ ВИРАЖЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА: ПОНЯТТЯ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ

С. КАШКІН
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права Європейського Союзу
(Московська державна юридична академія
імені О. О. Кутафіна),
професор кафедри Жана Моне*

Поняття інтеграційного права

Термін «інтеграція» (лат. — *integratio*) має три основних значення, що стосуються поняття, яке ми розглядаємо:

а) похідне від однокореневого прикметника «*integer*», тобто «*цілий*» або «*цілісний*». Це значення виражає основну ціль інтеграції, яка полягає в досягненні конкретного результату — цілісності та завершеності;

б) «*поповнення*», або «*відновлення*» [3, с. 320; 5, с. 119; 8, с. 819] — відображає динаміку, спрямованість процесу інтеграції до вдосконалення;

в) «*правильність*», «*бездоганність*», «*чистота*» [1, с. 412] — становить *оціночну категорію* — прагнення до досконалості.

Саме від поєднання цих трьох значень, пов'язаних з поняттям цілісності, і походить сучасне розуміння терміна «інтеграція» в широкому загальнонауковому сенсі, а саме: інтеграція — це *динамічний рух до об'єднання розрізаних елементів у нову, більшу і досконалішу цілісну систему*.

Отже, поєднання цілеспрямованої, динамічної та оціночної характеристик поняття «інтеграція» дає нам змогу точніше визначити три базові компоненти сучасної інтеграції: її прагнення до вдосконалення, постійну мінливість цього динамічного процесу і його спрямованість на створення завершенної, цілісної системи.

Рух у протилежному напрямі, тобто розпад цілісної раніше системи або її компонентів на окремі частини, відповідно, позначається терміном «*дезінтеграція*». На різних етапах історичного розвитку і на різних територіях ці процеси діалектично доповнюють один одного. Наприклад, розвиток інтеграції на Європейському континенті наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. нерозривно пов'язаний з дезінтеграцією СРСР, розпадом соціалістичної системи і її інтеграційної організації — Ради економічної взаємодопомоги, розпадом Югослав-

© С. КАШКІН, 2012

ської федерації, дезінтеграційними процесами у Великій Британії, Іспанії, Бельгії та ін.

У юридичному розумінні «інтеграція» — це створення оптимальних механізмів і алгоритмів правового регулювання суспільних відносин, спрямованих на досягнення вдосконалення та саморозвитку суспільства в його прагненні до ціліснішого позитивного цивілізаційного розвитку. Це відповідає логіці самозбереження людства в сучасну епоху.

Соціальна сутність інтеграції, як одного з істотних компонентів розвитку суспільства, полягає в тому, що вона спрямована на створення між громадянами (різних регіонів і держав) різноманітних сталих зв'язків, що сприяють задоволенню їхніх потреб, і забезпечує мобілізацію великих груп людей на здійснення масштабних суспільно значущих цілей. Інтеграція є засобом вирішення великих суспільних завдань, а її правове регулювання — юридичним механізмом, що забезпечує їх ефективне провадження в життя.

Так, наприклад, нині правове регулювання інтеграційних процесів у різних регіонах світу фактично є спробою юридичними засобами контролювати процеси глобалізації, яка визначає майбутнє нашої планети.

Інтеграція може мати як *внутрішньодержавну спрямованість*, що сприяє зміцненню єдності держави, так і розвиватися назовні — це міжнародна інтеграція. На різних етапах розвитку Людства і кожної держави ця спрямованість змінювалася.

Так, у період становлення національної державності перше місце (особливо у федеративних державах) займав внутрішньодержавний аспект інтеграції. У сучасний період дедалі більшої взаємозалежності країн, розвитку світових господарських зв'язків, транспорту, інфраструктури, зв'язку, появи мережі Інтернет — різко зростає, особливо у другій половині ХХ ст., значення *зовнішньої — міжнародної інтеграції*.

Водночас у федеративних державах періодично посилюються процеси дезінтеграції. У свою чергу, напрацювання правового регулювання міжнародної інтеграції ці країни з успіхом застосовують у своїй внутрішній політиці і навпаки. Отже, поділ інтеграції на внутрішньодержавну та міжнародну є певною мірою умовним — їхні правові досягнення доповнюють одне одного.

«*Різношвидкісна інтеграція*» дозволяє в межах одного інтеграційного союзу забезпечувати вищий чи нижчий ступінь інтегрованості. Різноманіття умов інтеграції і відмінність рівнів економічного, політичного, правового і культурного розвитку держав-членів зумовлює використання різних темпів, інструментів і методів правового регулювання інтеграційних процесів.

Традиційно, і певною мірою історично, залежно від змісту інтеграційних заходів, склалося два основні методи розвитку міжнародної інтеграції: негативна і позитивна інтеграція.

Негативна інтеграція передбачає взаємне усунення державами, що інтегруються, перешкод розвитку транскордонних зв'язків. Таким чином усуваються бар'єри, що перешкоджають взаємному товарообігу, вільному пересуванню громадян, послуг, капіталів та ін. Негативна інтеграція характерна для американської інтеграційної моделі. Вона використовується, зокрема, в Світовій організації торгівлі.

Позитивна інтеграція йде далі. Вона сприяє розробці і здійсненню державами, що інтегруються, спільної політики управління багатьма аспектами суспіль-

ного життя на їхній сукупній території. Це, наприклад, спільні сільськогосподарська, транспортна, кримінальна політики, економічний і валютний союз — тобто не лише усунення перешкод, а спільна творча діяльність у сферах суспільного життя, що раніше повністю перебували в суверенному віданні держав-членів.

Зазвичай негативна інтеграція відбувається першою, проводячи *часткову інтеграцію* (наприклад, Південноамериканський спільний ринок МЕРКОСУР), і усуває перешкоди для розвитку позитивної інтеграції, яка може призвести до інтенсивнішої — *повної інтеграції*. Приклад останньої — Європейський Союз.

Варто зауважити, що інтеграція може розвиватися не тільки різними темпами, а й на основі різних інтеграційних моделей. У цьому плані ЄС є найрозвиненішим прикладом *комплексної міжнародної інтеграції*.

Кількість та географічне розташування учасників інтеграції дає змогу виокремити регіональну, міжрегіональну та глобальну інтеграції.

Так, *регіональна інтеграція* охоплює окремі групи держав, розташованих у межах територіальної доступності, зазвичай одного великого географічного регіону чи континенту (наприклад, Африканський Союз, МЕРКОСУР, Рада Європи, Південноазіатська зона вільної торгівлі та ін.).

Міжрегіональна інтеграція охоплює держави, а також регіональні інтеграційні організації, розташовані в різних регіонах і континентах (наприклад, зона вільної торгівлі США — Південна Корея, 2012 р.; ЄАВТ — Канада, 2008 р.).

Варіант об'єднання двох або більше інтеграційних союзів являє собою вже *«інтеграцію інтеграцій»* — особливо перспективний напрям інтеграції. Так, наприклад, В. Путін розглядає майбутній Євразійський союз за участю Росії як своєрідний «міст» між ЄС та Азіатсько-Тихоокеанським регіоном.

І, нарешті, якщо в інтеграції беруть участь усі або більшість країн світу, вона розглядається як *глобальна* (максимально до цього наблизилась СОТ, що має 158 держав-членів, до якої у 2012 р. увійшла і Росія).

Зазвичай, залежно від сфери інтеграції, вона починається з *економічної інтеграції*, яка охоплює різні галузі економіки¹ чи економічні системи держав. Потім, відповідно до «ефекту переливу», інтеграція нерідко поширюється на інші сфери, найважливішою з яких є політика.

Предметом *політичної інтеграції* є політичні системи держав-членів, що регулюють відносини стосовно формування і здійснення публічної (політичної) влади. Це приводить до створення наднаціонального рівня влади і, відповідно, наднаціональних владних інститутів, яким держави-члени добровільно передають елементи своїх раніше суверенних повноважень. У результаті суверенітет держав-членів здійснюється не тільки через національні органи влади, а й через наднаціональні інститути інтеграційної організації, яким держави добровільно передають права узгодженого управління певними сферами суспільного життя на своїх територіях.

Інтеграційні відносини розвиваються і в інших сферах: соціальній, науково-технічній, освітній, туристичній, космічній та ін.

При цьому спеціально створені для регулювання інтеграційних процесів *юридичні норми* (що являють собою зміст інтеграційного права) є не сферою міжнародної інтеграції, а засобом її реалізації у відповідних сферах суспільного життя.

¹ Наприклад, вугілля і сталі — з чого на практиці розпочинався в 1951 р. ЄС.

Інтеграційне право — це сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які складаються в процесі внутрішньодержавної та міжнародної інтеграції. Цей міжгалузевий комплекс норм права належить до різних правових систем, галузей і правових інститутів.

У свою чергу, *наука інтеграційного права* — це система знань про окремі інтеграційні правопорядки і про інтеграційне право загалом. Її метою є вивчення закономірностей і принципів правового регулювання різних проявів інтеграції, що є основою загальної теорії інтеграційного права, яка формується.

У кожній окремій *інтеграційній організації* (як, втім, і в кожній державі) складається свій власний інтеграційний правопорядок, що діє на сукупній території її держав-членів. У менш розвинених інтеграційних союзах (часткова інтеграція) такий правопорядок ближче до своєї історичної «пуповини» — міжнародного права. У більш інтегрованих організаціях¹ такий правопорядок виокремлюється з міжнародного права і рухається до визначеної в плані Моне-Шумана «федеративної мети», отримуючи форму і зміст визнаної наднаціональної самостійної правової системи, що набуває в процесі еволюції дедалі більше державоподібного характеру. Уніфікація інтеграційних правопорядків ще не відбулася, хоча загалом спостерігається тенденція до їх поступової гармонізації *de facto*.

Єдність і різноманіття інтеграційного права поєднуються логікою його прагнення до забезпечення ефективного здійснення за допомогою інтеграційних правопорядків регулювання відповідних суспільних відносин.

Місце інтеграційного права у світовому правопорядку

Інтеграційне право, яке раніше відігравало допоміжну роль, дедалі очевидніше впливає на різноманітні аспекти еволюції права в сучасному світі, а адекватне уявлення про нього неможливе за межами порівняльно-правового контексту. Це зумовлює якісні зміни всесвітнього значення, які необхідно досліджувати і враховувати на практиці. Інтеграційне право перетворилося на важливий, і при цьому порівняно демократичний, «антимонопольний» інструмент правової глобалізації і нині є концентрованим вираженням порівняльного права.

Процеси інтеграції та глобалізації мають велике значення для гармонізації економічних, політичних, культурних, ідеологічних та інших факторів, під впливом яких функціонує право. Вони впливають і на міжнародне, і на конституційне право, а також на будь-яку галузь законодавства, створюючи базу загальних тенденцій розвитку сучасного права.

Заміна стихійного розвитку свідомим і цілеспрямованим правовим регулюванням за допомогою творчого використання багатого інструментарію інтеграційного права перетворюється на один з найважливіших засобів забезпечення стабільності держав, їх адаптації до мінливих умов і забезпечення життєздатності людства.

Загалом у світі, на фоні дедалі більших масштабів і глобальної нерозривності вирішення внутрішніх і світових проблем, спостерігається тенденція зміщення головного напрямку розвитку сучасного порівняльного права: з концентрації його на проблемах суто галузевого і внутрішньодержавного правопорядку

¹ Повна, комплексна інтеграція, як у ЄС.

ку — до перенесення акценту на регулювання проблем регіонального (наднаціонального) і глобального правопорядку. Як зазначає Ю. Тихомиров, «глобалізація у світі приводить до інтернаціоналізації права» [6, с. 68], а в результаті інтернаціоналізації на різних континентах з'являються й удосконалюються нові інтеграційні організації. У свою чергу, процеси розвитку права інтеграції дають ключі до розуміння сутності та перспектив глобальної еволюції права. На цьому тлі відбувається «укрупнення» масштабів і поглиблення цілеспрямованого впливу методу порівняльного правознавства через інтеграційне право для досягнення збалансованого цивілізаційного розвитку.

ЄС здійснює свій внесок у розвиток нової інтеграційної теорії та культури. У цьому плані право ЄС характеризується деякими узагальнюючими і «прогностичними» властивостями, вивчення яких заслуговує на особливу увагу в контексті становлення загальної теорії інтеграційного права, що прагне визначити найзагальніші риси і закономірності правового регулювання світових інтеграційних процесів.

Цікаво й те, що одна і та сама держава може бути одночасно членом різних інтеграційних союзів, що мають різний ступінь внутрішньої єдності та рівень наднаціональності. Так, наприклад, всі держави-члени ЄС є також і членами Ради Європи, ступінь інтеграції в якій істотно нижчий. Аналогічно, сім країн Організації східнокарибських держав одночасно є учасниками трьох регіональних інтеграційних організацій того ж географічного ареалу з трьома різними рівнями інтеграції. Росія також є учасницею низки інтеграційних організацій з різною інтенсивністю інтегрованості: СНД, Євразійське економічне співтовариство, Союзна держава Росії та Білорусі, Митний союз, ЄврАзЕС та ін.

Практика ЄС створила поняття «наднаціональної правової держави». Союз додав до нього такий компонент, як «принцип належного управління» на наднаціональному рівні і виробив вже для всього світу нове поняття «належне глобальне управління». Таким чином, це важливе поняття теж вийшло на інтеграційний наднаціональний, регіональний та глобальний рівень.

Подібним чином відбувалося розширення використання застосовуваного в ЄС принципу сталого розвитку, який запозичили багато країн, зокрема і Росія, а також інтеграційні організації. Дедалі частіше звучить заклик забезпечити глобальний сталий розвиток.

Тенденція до «багаторівневого використання» правових досягнень ЄС на національному, регіональному, наднаціональному та глобальному рівнях сприяє створенню в світі більшої правової визначеності (також принцип права ЄС) і правової однорідності, необхідної в епоху глобалізації для подолання криз планетарного масштабу.

ЄС увібрав у себе і творчо переробив не тільки досягнення права західного суспільства, але і скористався спадщиною СРСР. Загублий із розвалом Радянського Союзу соціалізм і соціалістична риторика значною мірою «відродилися» в ЄС на новому рівні. ЄС використовує ідеї підвищення добробуту громадян, планування, рівноправного співробітництва об'єднаних у ЄС націй, народів, культур і релігій на благо прогресивного розвитку Європи і світу. Ці ідеї, подібно головному гаслу ЄС «єдність у різноманітті», також були запозичені з конституційного права федеративних держав (США, СРСР, Індійського Союзу). Знову ми спостерігаємо використання інструментів порівняльного права і поєднання елементів внутрішньодержавної та міждержавної інтеграції.

Найголовніше для визначення місця інтеграційного права в сучасному світовому правопорядку полягає в тому, що з появою наднаціональної правової системи ЄС та інших інтеграційних організацій колишню дворівневу структуру, що складалася з міжнародного і національного права, поступово змінює принципово нова сучасна структура взаємодії правових систем. Вона включає вже три рівні взаємин.

До неї на рівноправних умовах входять три автономні, самодостатні, але взаємопов'язані, правові системи, що мають свої специфічні ознаки: національне (внутрішнє) право держав, наднаціональне інтеграційне право (найбільш репрезентативно представлене сьогодні правом ЄС) і міжнародне право. Відносини в цьому «трикутнику» характеризуються вдосконаленням кожної із систем разом з поглибленням і одночасно зростанням змагальності та взаємодії між ними. Ці складні правові взаємозв'язки набувають різнорівневого характеру, а також демонструють якісно нові параметри.

У цьому плані на диво конструктивно і прагматично взаємодіють одночасно кілька рівнів і проявів порівняльного права: галузеве порівняльне право, національне порівняльне право, конституційне порівняльне право, наднаціональне (інтеграційне) порівняльне право, «судове порівняльне право» і міжнародне право.

При цьому треба визнати, що наднаціональність, яка так широко і ефективно застосовується в праві ЄС і є його важливою відмінною рисою, спочатку зародилася в надрах міжнародного права. Саме поняття наднаціональності зустрічається ще у праці Сен-Сімона і О. Тьєррі (1814). В. Шумілов визнає, що право МВФ «значною мірою є наднаціональним» [7, с. 234]. Він вважає, що «в умовах формування єдиного світового економічного простору наднаціональна функція права стає об'єктивно необхідною. Елементи наднаціональності властиві діяльності МВФ, СОТ» [7, с. 30], фінансових організацій універсального характеру, Ради Безпеки ООН, а також деяких інших міжнародних організацій. Про необхідність створення наддержавних структур в інтеграційних утвореннях на пострадянському просторі писав у своїй статті В. Путін [4].

Наднаціональність дедалі відкритіше визнають й інші інтеграційні організації. Так, наприклад, на підставі Андської регіональної інтеграційної угоди 1969 р. вже функціонує автономна правова система і постійно діючий суд Картахенської угоди. В межах Південноамериканського спільного ринку МЕРКОСУР Постійний ревізійний трибунал офіційно проголосив у своєму рішенні цю інтеграційну організацію автономною правовою системою, що має верховенство над внутрішнім правом держав-учасниць. Африканський Союз у своїй Аккрській декларації 2007 р. поставив своїм завданням економічну і політичну інтеграцію всього Африканського континенту, формування Союзного уряду для Африки і створення в результаті Сполучених Штатів Африки.

Нерозривний і взаємозбагачувальний зв'язок цих трьох самостійних правових систем, що володіють своїми закономірностями і принциповими відмінностями, став найважливішою рушійною силою розвитку сучасного права. Саме в конкуренції між ними стосовно ефективності та здатності адаптуватися до умов мінливого світу закладено багато рецептів розвитку і вдосконалення сучасного права.

Необхідне створення дієвого балансу між «добрим старим суверенним внутрішньодержавним правом», що де в чому втрачає свою регулюючу силу в

умовах усе ще відносно однополярного світу, «традиційним» міжнародним (публічним) правом і новим, яке ще не цілком сформувалося, наднаціональним європейським правом і правом інших інтеграційних організацій. Саме в цьому «антимонопольному» змаганні сучасні вчені, з використанням теоретичних механізмів порівняльного правознавства, можуть знайти шляхи вирішення багатьох практичних проблем і подолання викликів сучасності.

Тенденції та етапи розвитку сучасного інтеграційного права

На сучасному етапі найважливішим рушійним чинником розвитку інтеграційних процесів є іманентно властива діалектиці процесу інтеграції-деінтеграції внутрішнє протиріччя двох базових тенденцій, що збігаються у часі й взаємно переплітаються: по-перше — тенденції до інтернаціоналізації різних сторін «внутрішнього» життя інтеграційних організацій, зокрема і за рахунок посилення «наднаціональності»; по-друге — необхідність при цьому дедалі гнучкіше враховувати різноманітні національні особливості та інтереси держав-членів. Врахування цього протиріччя вимагає особливої обережності, оскільки в різні періоди розвитку доцентрові та відцентрові фактори набувають різного ступеня інтенсивності, що може призводити до неузгодженості та конфліктів. По суті, це протиріччя відображає зміст головного гасла ЄС — «єдність у різноманітті», в той час як вирішити його може застосування основного і теж неписаного принципу ЄС — принципу ефективності.

Найважливішого значення набуває тенденція до «конституціоналізації» інтеграційного права, яка найяскравіше виражена в розвитку права ЄС.

Цей процес, у свою чергу, підтримується інституціоналізацією інтеграційних правопорядків, що виявляється у створенні в інтеграційних утвореннях, які формуються, супідрядних систем поділу та взаємодії влад у вигляді інститутів і органів (зокрема і наднаціональних), що забезпечують їхнє ефективне функціонування і саморозвиток.

З метою налагодження і поєднання інтересів учасників інтеграційного процесу використовуються найрізноманітніші інноваційні правові інструменти: «позитивної» і «негативної» інтеграції, повної, часткової або комплексної інтеграції, «різношвидкісної інтеграції», участь одночасно в декількох інтеграційних правопорядках, використання інституту преюдиціальної юстиції, застосування прецедентного права, «*soft law*» («м'якого права»), «*hoft law*» (тобто *hard+soft law* — «напівм'якого права»), «м'якої сили», «законодавства *ad hoc*» для забезпечення нагальних потреб інтеграції, «включеності» або «виключеності» з відповідних інтеграційних заходів та ін.

Для забезпечення ефективного розвитку інтеграційним утворенням дуже важливо знайти правильний баланс між своїми далекосяжними планами і реальними можливостями. Важливість цього компонента особливо помітна в суперечливій політиці ЄС стосовно прийняття нових членів у XXI ст.

Накопичення інтеграційними організаціями практичного досвіду, формування власного інтеграційного правопорядку зумовлює необхідність «самоідентифікації» кожної інтеграційної організації, що полягає у визначенні своєї специфіки, пошуці партнерів і союзників, розумінні своєї ролі й місця у світі. Ця специфіка відображається й у своєрідності правового регулювання кожної такої організації.

Різноманіття форм і проявів інтеграції зумовлює суміщення та взаємопереплетення субрегіональної, регіональної, міжрегіональної і глобальної форм інтеграції, з'являється «інтеграція інтеграцій». При цьому спостерігається прагнення інтеграційних організацій до функціонального заміщення компонентів внутрішньодержавного і міжнародного права.

Збільшення кількості союзів, держав-членів, географічного ареалу, різноманітності сфер та цілей діяльності інтеграційних організацій та їх ускладнення — все це призводить до диверсифікації їх форм, видів і проявів. Це, відповідно, зумовлює збільшення різноманітності форм і механізмів правового регулювання інтеграційних процесів. Зростає спеціалізація за географічними напрямками і сферами діяльності інтеграційних союзів. З'являються нові поєднання різних форм, територіальних масштабів, глибини, інтенсивності інтеграційної діяльності, різноманітні варіанти врахування специфіки тієї чи іншої організації інтеграції. Прискорюється динаміка інтеграційних процесів, що потребує адекватного реагування шляхом перманентного вдосконалення правових механізмів, їх регулювання та контролю.

З цією метою відбувається запозичення і пристосування до специфіки конкретних інтеграційних організацій правових досягнень інших, розвиненіших інтеграційних правопорядків, внутрішнього права держав або положень міжнародного права. За рахунок цього відбувається неухильне збагачення і вдосконалення категоріально-понятійного та правового інструментарію загальної теорії інтеграційного права, що формується.

Тенденція до глобалізації права проявляється в інтернаціоналізації правових норм, прийомів і методів, які використовуються у внутрішньодержавному праві, а також у своєрідній «регіональній гармонізації права», що найчіткіше спостерігається на прикладі ЄС і деяких розвинених інтеграційних угруповань.

У результаті «переплавлення в загальноєвропейському котлі» з використанням методів порівняльного правознавства формується новий сплав — якісно нове наднаціональне європейське право. Аналогічні процеси мають місце і в інших інтеграційних організаціях.

Найважливішою тенденцією розвитку права сучасного світу є одночасно комплексний і системний процес інтернаціоналізації європейського і внутрішньодержавного права. Він переплітається з «європеїзацією» як міжнародного права, так і національного права держав. При цьому в самому праві ЄС посилюються ознаки якісно нового наднаціонального права, що зберігає при цьому істотні несуперечливі міжнародно-правові характеристики.

Саме це право в межах світового цивілізаційного процесу відіграє роль важливого проміжного етапу на шляху до права, заснованого на загальнолюдських цінностях.

Інтеграційне право з використанням творчого інструментарію порівняльного правознавства справляє комплексний і системний вплив на розвиток світового права та інтеграційних процесів, виступаючи насамперед як:

- 1) інноваційний інструмент вдосконалення (зокрема і на наднаціональному рівні) правової теорії, розвитку правової методології та правозастосування;
- 2) невід'ємний елемент підвищення ефективності діяльності органів законодавчої, виконавчої, судової та контрольної влади на національному та наднаціональному рівні;

3) важлива складова правової освіти та виховання, формування сучасної правової і політичної культури, що поступово виходить за межі національних держав;

4) механізм забезпечення правової адаптації особистості в мінливому, дедалі більш інтегрованому глобальному соціальному середовищі;

5) засіб загальної організації та використання правової інформації, що набуває яскраво вираженого конкретно-творчого характеру в умовах розвитку сучасної «економіки знань».

Можна виділити такі форми та етапи світового інтеграційного будівництва, які логічно розвивалися з використанням методів порівняльного права:

1. Спочатку це було міждержавне (зокрема і галузеве) правове запозичення за схемою держава-держава.

З використанням міждержавного правового запозичення та інструментів міжнародного права відбувається формування однорідного регіонального правового простору, що є основою для створення регіональної інтеграційної організації — найбільш розвинутою з яких виявився ЄС. У результаті *виникає регіональне інтеграційне порівняльне право*.

2. Держави-сусіди інтеграційного утворення запозичують вигідні їм «правові досягнення співтовариства» до свого внутрішнього права, що створює сприятливі умови для подальшого розширення і вдосконалення європейської інтеграції, її спільного правового поля. Та ж закономірність спостерігається і стосовно інших інтеграційних організацій. Тут діє така схема правового запозичення: держави-сусіди вивчають досвід і вступають у союз або самі формують аналогічні регіональні інтеграційні організації.

На цьому етапі, коли запозичення здійснюється вже між самостійними інтеграційними угрупованнями, *формується міжрегіональне порівняльне інтеграційне право*.

3. В інших регіонах у міру дозрівання (соціально-економічних і політичних) умов виникають нові інтеграційні утворення, які запозичують більш передовий, перевірений на практиці правовий досвід ЄС та інших подібних інтеграційних організацій. Тобто за схемою: одна регіональна інтеграційна організація запозичує в іншій регіональній інтеграційній організації. Оскільки частіше запозичують у праві ЄС, відбувається як процес «європеїзації права» окремих держав [2, с. 40], так і загальна «європеїзація права», причому не лише в європейських країнах, а й на інших континентах, що визнається багатьма вченими [9, с. 3].

У результаті в різних регіонах світу виникає більш гармонізований правовий простір і на його базі формуються відносно однорідні регіональні інтеграційні організації, які, у свою чергу, взаємопереплітаються і доповнюють одна одну. *З'являються організації, різні за формою, спрямованістю та рівнем інтеграції*, зокрема і на пострадянському просторі. Вони у своїй взаємодії сприяють створенню нової, більш справедливої і збалансованої поліцентричної структури світу.

4. На цьому ґрунті починається *формування загальної теорії інтеграційного права*, а з її використанням можуть створюватися прогресивні «загальноцивілізаційні» окремі сфери гармонізованого правового регулювання. Першими з таких глобальних сфер інтеграції можуть стати права людини, екологія, боротьба зі зміною клімату, наука і космос, боротьба з тероризмом, мирне врегулювання конфліктів тощо.

5. За сприятливих умов ці сфери можуть територіально розширюватися і поєднуватися відповідно до відомого в ЄС «ефекту переливу». Одночасно

може відбуватися процес «інтеграції інтеграцій» — тобто поступове злиття і взаємне переплетення різних регіональних демократичних інтеграційних організацій в кілька більш масштабних, а потім, можливо, — і в одну глобальну інтеграцію. Вона і стане більш взаєморегульованим, а тому більш відповідним інтересам великих спільнот людей, процесом розвитку глобалізації. Таким чином, на базі реалізації загальних закономірностей інтеграційного права і взаємодії різних форм інтеграції та інтеграційних угруповань у різних регіонах світу може поступово реалізовуватися передбачена І. Кантом тенденція до формування глобального права нашої цивілізації.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. — 3 изд., испр. — М. : Русский язык, 1986.
2. Калиниченко П. А. Правовое регулирование отношений между Россией и Европейским Союзом : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. — М., 2011.
3. Новый словарь иностранных слов. — М. : Азбуковник, 2008.
4. Путин В. В. «Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня» // Известия. — 3 октября 2011.
5. Современная западная социология : словарь. — М. : Издательство политической литературы, 1990.
6. Тихомиров Ю. А. Государство : преемственность и новизна : научное издание — М. : Юриспруденция, 2011.
7. Шумилов В. М. Международное право в эпоху глобализации. — М., 2003.
8. Dictionnaire encyclopedique. — Paris : Larousse, 2001.
9. *Europeanisation of Law : Legal Effects of European Integration* / ed. by Fr. Snyder. — Oxford, 2000.

Кашкін С. Ю. Інтеграційне право як концентроване вираження порівняльного права: поняття, тенденції та етапи розвитку

Анотація. Статтю присвячено розгляду розвитку інтеграційного права крізь призму його тісного зв'язку з порівняльним правознавством. Проаналізовано основні поняття, принципи і закономірності розвитку інтеграційного права, подано його поняття, характеризуються основні види та характеристики інтеграційних правопорядків, проаналізовано місце інтеграційного права в його взаємодії з національним і міжнародним правом, досліджено тенденції і охарактеризовано етапи його розвитку.

Ключові слова: інтеграційне право, порівняльне правознавство, інтеграція, гармонізація, уніфікація, правові інструменти, загальна теорія інтеграційного права.

Kashkin S. Ю. Integration Law as a Concentrated Expression of Comparative Law: the Concept, Tendencies and Stages of Development

Аннотация. Статья посвящена развитию интеграционного права через призму его тесной связи со сравнительным правоведением. Дается анализ основополагающих понятий, принципов и закономерностей развития интеграционного права, дается его понятие, охарактеризованы основные виды и характеристики интеграционных правопорядков, анализируется место интеграционного права в его взаимодействии с национальным и международным правом, исследуются тенденции и характеризуются этапы его развития.

Ключевые слова: интеграционное право, сравнительное правоведение, интеграция, гармонизация, унификация, правовые инструменты, общая теория интеграционного права.

Kashkin S. Integration Law as a Concentrated Expression of Comparative Law: the Concept, Tendencies and Stages of Development

Summary. The article is devoted to the development of the integration law in close connection with the comparative law. The basic notions, principles and laws of development of the law of integration are analyzed. The definition of integration law and science of integration law are given along with the forms and characteristics of different integration orders. Interaction between internal law of states, international law and integration law had been studied in depth together with the tendencies and perspectives of development of integration law.

Key words: integration law, comparative law, integration, harmonization, unification, legal instruments, general theory of integration law.